

017
H5817.

П173960

207.

ЧЕРВОНИЙ

ШЛЯХ

9

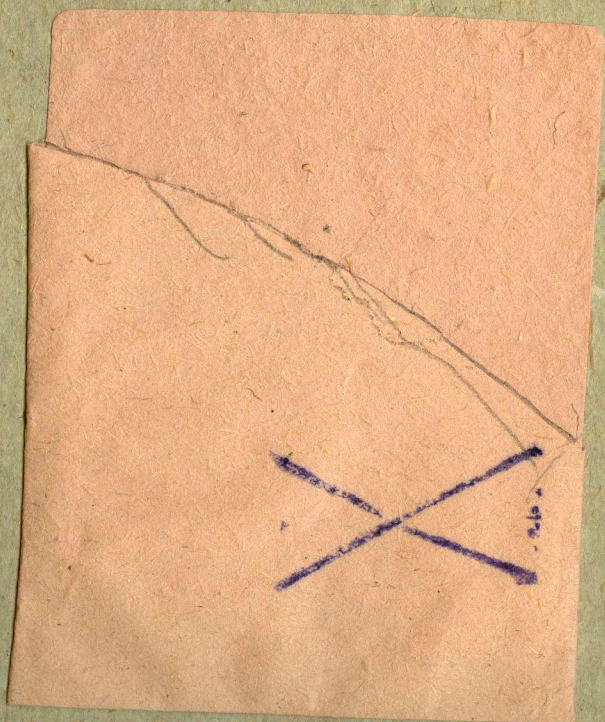
Л I М

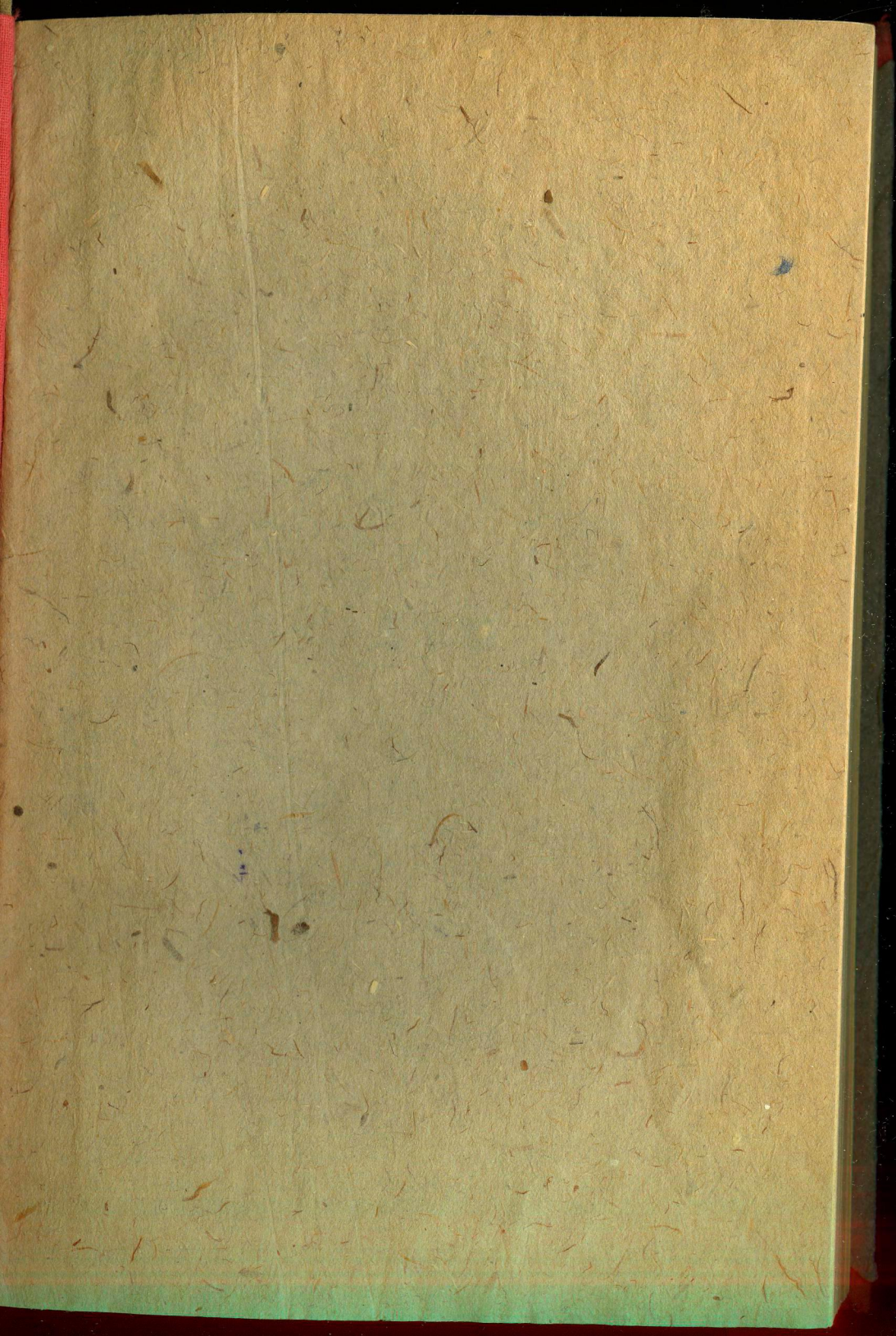
1 9 3 4

V.N. Karazin Kharkiv National University

00721274 7

15817
K5817

Л І М

Бібліографічний опис цього видання
вміщено в „Літописі Українського
Друку“, „Картковому репертуарі“ та
інших покажчиках Української Книж-
кової Палати.

Техкер С. Білокінь. Здано в роботу 19-VIII
1934 р. Підписано до друку 30-IX-34 р. Папір
арк. 62 x 94—8 кг., 6 пап. арк., 1 пап. арк.
92.512 літ. 12 друк. арк.

Друк. ім. Фрунзе. Харків. Донець-Захарж., 6.
Уповн. Головліту 4420. Зам. 1101. Прим. 2.700

К5814

ЧЕРВОНИЙ ШЛЯХ

ЛІТЕРАТУРНО-ХУДОЖНІЙ, КРИТИЧНИЙ
І ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНИЙ МІСЯЧНИК

~~204~~

ЦЕНТРАЛЬНА НАУК.
БІБЛІОТЕКА 382

9

1934

ЛІТЕРАТУРА І МИСТЕЦТВО

59

З М І С Т

	Стор.
М. Шеремет. Червона армія. Уривок з віршованого роману . . .	5
Анатолій Патяк. Радість. Оповідання	9
Володимир Сосюра. Багнет. Поезія	23
Юрій Шовкопляс. Інженери. Роман (закінчення)	25
Іван Каляник. Товариш Карий. Поема (закінчення)	67
Лінард Лайценс. Дорадник Республіки. Оповідання	72
Юхим Ружанський. Лист дівчині про молодість, око- лиці і Хібіногорське. Поезія	78
Джон Дос-Пассос. 1919. (Продовження)	80
Гасем Лагуті. Меч-переможець. Поезія	110
П. Лісовий. Над зеленою заплавиною. Фрагменти (про- довження)	114
О. І. Білецький. Літературна критика і літературна політика Маркса й Енгельса. Стаття	135
В. Стамбулов. Турецька література. Стаття	149
В. Карий. На шляху до змужнілості. Нотатка про новели Ів. Шутова	161
Література, наука, мистецтво	164

ЧЕРВОНА АРМІЯ

УРИВКИ З РОМАНУ

1919

Республіко, що ти могла віддати,
В колі огневім тривожних годин,
Коли в тебе коней прохав нагодувати
Голодний загін?
З усього світу зібрані, загнuzдані нами,
Каурі, булані, вороні,
Жовтими великими гризли зубами,
Од воріт залишені стояни.
І ти, Республіко, спід сніжного сувою,
Останній ім одгортала стіг.
Ми, потомлені з щасливого бою
Ноги розкидували на п'ять доріг.
І було смішно, і хотілось плакати,
Розувався веселий чоловік:
На одній нозі — рязанський лапоть,
На другій — австрійський черевик!
І ми сміялись, і ти раділа,
Республіко, в цю хвилину тяжку,
Що отаких синів народила
На своїм молодім віку!
Хліба не просило славне військо,
Аби не з дрючками йти у бій.
І ти командирові під розписку
На двох давала один набій.
Боець нахилився підняти шворку,
Чобіт за дорогу вщент розмок.
Гвинтівку оглядаючи бережним оком,
Він перев'язував замок.
Республіко, чим була ти багата,
Чого вистачало на всіх бідарів,
Це те, — що завжди розкласти багаття
Промов більшовицьких уміла партія,

На велелюдних серцях доріг.
Мільйони голів підіймало слово,
Дужче від нього стискалась рука.
Це воно годувало в голод,
Це воно зогрівало в холод,
Мудре слово більшовика.
Ним, палким, загоравсь охриплий,
Промовляв оратор военком...
Тільки зуби зціпили,
Ескадрони сипали,
Небо розпанахували клинком.
І летіли коні,
У стрічках червоних,
Грім лунав далеко,
Як ми їх — на дно!
Як по всьому степу ми,
Дерли багнетами,
Російські погони,
Англійське сукно.
Вперше у світі, скільки воєн чули,
Мету від бійця не заховано в льох.
І може тому — одна наша куля
Могла вбивати десяткох!
І тільки тому боровся баско
Червоноармієць славний наш.
Шворкою підв'язаний чобіт із Хабаровська
Доходив до Чорного моря аж.

1923

Республіко, добивати ворога
Лишила ти резервний взвод,
Рукава засукавши, не гаючись довго,
Подалась на порожній завод.
Весна починалась, в полі гуло,
Ти поспішала бігом на село.
Там уже ячмінь для посіву
Червоноармієць в куркуля відбирав.
У синьому небі, до чого красиво!
Перший радянський курів димар.
Розкривались проліски на горі,
Витикались перші димарі!
І незабаром блискучий, пахучий,
випускався перший фабрикат,—
Його вимагала, якмога хутче,
Якмога більше Країна Рад.
І кожного дня приходила певність,
Незламність свою відчували ми.

Коли могли вже брати оберемками
Власних гвинтівок грізний хмиз.
Подаючи широкі платформи
Під молотарок численний ряд,
ми вантажили не для проформи
Стільки ж новеньких гармат.
Республіко, повнокрів'я і міці
Ти набиралась як і тепла,
Молоду тебе в бетон і крицю
Зодяг п'ятирічний план.
На призов іти молодим ударникам,
І з служби вертатись — приходить час.
Готується батько, з Червоної армії
(два роки не бачив) сина стрічать.
І входить син, подивитись любо,
Наган на стіл обережно скида.
Батько пробує сукно на зуби,
Чобіт розглядає старий солдат.
І в тім, що шовково лащиться саржа,
І в тім, що хром під пальцем хрумтить,
І в тім, що старий нічого не каже —
У всьому, Республіко, твоя міць!

1933

Коли прокинутись на зорі —
Чути Республіки гуркіт і грім.
То тракторами, по діагоналі,
Переорюється земля.
Б'є годинник переможним сигналом
З високої вежі Кремля.
Руку тримаючи під козирком
На легкім коні виїжджає Нарком.
І громом моторів, ревом машин,
Здригається тисячо-тонна товща,
Танки БТ ледве держить
На грудях своїх Червона Площа.
Запонки трусяться від манжет
У вельмишановних аташе.
Вони на очі біноклі мостять,
І розуміють, і вже цілком:
Що танк перед ними — танк не просто,
А танк, керований більшовиком.
Пілот летить в стратоферу сміливо,
Ескадрильї здіймаються до перемог.
Дивляться угору Сталін з Ворошиловим
І усміхаються хитро вдвох.
Нехай тоненькі ниточки усмішок їх

Вороги розплутують самі.
Ми тільки кажемо — в світі найсильніша
Армія, що любить найдужче мир!
Армія нових корпусів залізних,
Армія колгоспівських ланів,
Армія ця мусить бути грізна,
Озброєна до кісточок, до зубів.
Армія на відсіч ворога скоро,
Тільки потнеться — в хвилину ту!
Партія показує армії на гору,
Забрати колосальну висоту.
Вершину, що ледве видно в тумані,
Навколо — провалля, брила висять.
Сто перешкод зламавши не дістанеш,
А треба сто та ще п'ятдесят!
Щоб там пролунав переможний клекіт,
Техніки і тактики висока честь.
Армія, на плечі зваливши кулемети,
Бере під картуз і говорить „єсть!“

РАДІСТЬ

1

Нарешті стихло. Вітер перемордувався і заліг у глибоких ярах, у перелісках, під низенькими тинами і облупленими стінами розпорошених хатинок. На широкому Роменському шляху лежать високі спресовані намети снігу. Ще рано. Після нічної хуртовини тиша здається надзвичайною і неприродною. Червоне як прапор революції викотилось ізза далекого і ясного горизонту холодне лютневе сонце. Мороз палить обличчя, закурбює рота. Повітря прозоре і чисте. Дзвінко рипить сніг під ногами, здається, що то лускотить тоненьке дорогоцінне скло, розкидане якимсь марнотратом по дорозі.

На вулиці ні душі. Я поспішаю в контору політвідділу. Певен, що мої редактори бригадних газет ще не зібралися. Ніяк не можу привчити до порядку людей, щоб вчасно на призначену годину були всі на місці.

Поганий звичай. Скільки марно тратиться часу, скільки доводиться чекати, доки зберуться!

— Драстуйте!

Я одриваю очі від сніжаної дороги, дивлюся вліво, звідки долетіло до мене це коротке дзвінке привітання:

— А, Сашко, драстуй! — На мене дивляться сірі всміхнені веселі оченята. Кирпате обличчя зашарілося од морозу. Воно червоне, як маківка. Воно веселе, як тепле весняне сонце.

Сашко човгає на самороблених лижвах. Лижви короткі, і в порівнанні з снігом бліді, безкровні і ніжні, як цвіток. По цій липі мабуть учора гуляв фуганок. А сьогодні Сашко задьористо зустрічає ранок на нових лижвах. Вони наїжджають одна на одну. Сашко летить сторчака, але така пригода до серця йому. Він, розчепіривши руки, дзьобає кирпатим носом сніг і весело, дзвінко сміється. Підводиться, знову ноги стромляє в петлю з старих, відроблених віжок, і лізе на замет, щоб звідти з'їхати. То нічого, що повні башмаки снігу, що руки почервоніли, як гусячі ноги. Він веселий і задоволений. Сірі оченята, мінливі і гострі — світяться нестерпною радістю.

— Хто ж це тобі зробив лижви? — Питаю і усміхаюсь, дивлячись на Сашкове кирпате чудесне обличчя.

— Сам, а хіба що? — Раптом розгортає він вузенькі плечі, обгорнуті материною кохтою, і уважно оглядає свої лижви. Я певен, що він трохи знітився. А що, коли в лижвах є який небудь дефект? Він же так пишається ними, що не потерпить ніякої критики.

Він розсердиться і... заплаче.

— Прекрасні лижви — поспішаю я заспокоїти Сашка.

— Це я сам... Ого! Я ще й не такі вмію зробити. Ці трохи короткі вдалися, але я й на цих добре пораюся...

— Прекрасні лижви — підтримую я Сашкову радість. — На цих лижвах і зайця можна догнати.

— Справді? — спалахнув Сашко. Він навіть зупиняється. Мої слова вразили його в саме серце. Він вірить і не вірить — невже у нього такі чудесні лижви, що на них можна наздогнати швидконогого зайця? Він дивиться на мене, і я читаю в його погляді бажання почути ще раз надзвичайну похвалу своїм лижвам.

Я бачу, як в ньому бореться сумнів з гордістю. Досить одного слова, щоб загасити радість, образити гордість, зіпсувати Сашків чудесний ранок. Я не жорстоко сердитий.

— Слово честі, на таких лижвах можна впіймати невеликого зайця.

— А великого? — перепитує Сашко. Його сумнів ще не розвіявся.

— На великого зайця потрібні великі лижви, і треба добре, дуже добре вміти бігати на лижвах.

— Ну, це за мною не стане. Я навчусь швидко. На ту зиму собі одпечу такі лижвочки, що самі бігатимуть. Їй пра...

— Тільки ти бережи башмаки — киваю я на його засніжені ноги, бережи, бо не лише на лижвах, а в школу ходити не буде в чім. Це ж ті, що ти одержав на свята?

— Вони. Я їх бережу. Спитайте матір. Щовечора витру, висушу. Не дивіться, що вони в снігу, вони ще зовсім новісінькі.

Я пригадую той вечір, коли Сашка нагороджували подарунком, як кращого учня. Був повний будинок колгоспника людей. Було урочисто й гомінко. Цигикали музики на скрипках. Гув барабан, з коридора, коли одкривали двері, дерлася буйна пісня. Три лампи, що освітлювали колбуди — кидали жовте скупе світло. Його було не досить, щоб прогнати густі тіні з кутків сцени. На сцені стояли червоні прапори, і сиділи представники місцевих організацій.

Після промов, після урочистої частини почали кращим учням видавати премію. Серед численних прізвищ — вигукнули Сашкове, і він боком, несміло вліз на сцену. Взутий у материні старі, подерті шкарбани, зніяковілий, кирпатий Сашко смішно блимав очима і наче боявся зробити якийсь зайвий рух. Мені здався він тоді таким нерозвиненим, вайлуватим

хлопчаком, який не вміє слова сказати до пуття, який соромиться своїх рук, не знає куди їх діти. Соромиться своїх непомірно великих шкарбанів.

Але це вражіння було невірне. Тут же на сцені — одержавши премію, він сів просто на підлогу і досить швидко звільнив свої ноги від матеріної спадщини. За якусь годину, коли заграла музика веселий танок і почалась самодіяльна частина вечора, Сашко так хвацько викомарював, так одбивав закаблуками, що йому позаздрив не один завзятий танцюрист.

А потім увесь вечір я спостерігав, як Сашко любовно оглядав свої нові черевики, як уважно обмітав з них кожную порошину, що зневажливо прилипала до чорної майже блискучої шкіри.

Подарунок переродив Сашка і тепер я його спостерігаю таким, як в той знаменний вечір.

— А як ти на іспитах, не засипався? — спитав я юного лижника.

— Та нічого — відповів Сашко і зробив вигляд, що дуже уважно розглядає правий башмак.

— Мабуть засипався, бо щось не охоче відповідаєш? Признайся, що так — не відставав я.

— Чого засипався... Зовсім не засипався... Одно незадовільно вчителька поставила, але несправедливо...

— Чому ж несправедливо?

— Я знав, а відповісти не міг, був розстроєний. Вона питає, а я мовчу, вона ще раз питає, а я знову мовчу. Вчителька тоді каже: ти, Сашко, уроку не вивчив, не знаєш. Стидно, я тобі поставлю незадовільно. Я їй сказав — мені клопіт, ставте. Вона розсердилась і припечатала незадовільно, а я знав, тому й несправедливо.

— Чому ж не відповідав, коли знав.

— Кажу, розстроєний був...

Ми кілька хвилин ішли мовчки. Я прислухався, як рипить сніг під ногами, і скоса спостерігав Сашка. Він кілька разів підносив засмальцованого рукава до кирпатого неслухняного носа, кульгав на своїх лижвах, ішов наче спутане цапеня, що вперше вийшло на прогулянку, маючи пUTO на тоненьких ніжках. Безумовно, що Сашко на своїх лижвах жука, що літом повзав по дорозі, не випередить, але в ньому стільки впевненості, я б сказав гордості за свої лижви і свої здібності, що я його поважаю. Він буде прекрасним лижником. Вже те, що ранок він використовує для фізкультурної зарядки — примушує поважати в ньому начатки здорової майбутньої людини. Я люблю дітей. Їхній сміх ширший і веселий, задьор і непосидючість, енергію і рухливість. Я люблю дітей, бо в них немає штучності, вони наївні, прості і прекрасні. Вони — діти наші — живуть в щасливі роки, вони зростають на тих

справді нових людей, що будуть першим молодим поколінням соціалістичного суспільства.

До цього покоління належить мій співбесідник маленький лижвар Сашко.

Після короткої мовчанки він, нарешті, згодився розповісти мені про ту сумну історію, що в день іспитів розстроїла його і привела до образливого незадовільно.

2

Сашків батько середняк. Коли в 1930 році пішло трудове селянство в колгосп, цей могутній вітер не обминув і подвір'я Сашкового батька. Після довгих вагань, а ще довшого роздумування і сперечань з завжди тихою і покірною своєю дружиною Явдохою — Сашків батько подав заяву в колгосп Червона зірка. Заява була коротка, як найкоротший зимовий день, але змістовна і зрозуміла.

— Куди люде, туди й я — писав Сашків батько — прийміть до артілі з дружиною Явдохою, сином Леоксандром Степановичем та дочкою Уляною Степанівною. І гніду кобилу прийміть, бо хоч вона вже й стара, та вона доморощена і ще до роботи способна, з реманенту даю віз, плуг рачок та борону.

Під заявою стояв підпис. Сашко добре пам'ятає батьків підпис, такі тверді похилені, наче з вітру, літери, і на кінці карлючка.

Місяців зо три ходив батько, наче що згубив. То, мов прокинувшись, похапцем з жадобою працював котру годину, то все падало з рук і він, як неприкаяний, тинявся з колгоспівського подвір'я додому і знову йшов на колгоспівське подвір'я, на стайню, до контори. Було таке вражіння, що він щось загубив, і ходить день крізь день, шукає загубленого і не може ніяк знайти, і не може примиритись з цим. Коли його гніда кобила йшла повз нього у запряжці, спарована з чужим — теж усупільненим конем — йому хотілось підійти і попередити: — гляди тільки: як з гори з'їзжатимеш — надержуй краще, бо вона не вміє держать, як слід, понесе і може покалічитись.

Ці перші місяці життя в колгоспі були місяцями тяжких дум, непереборених сумнівів і вагань. Власницьке тяжило над ним, як застаріла роз'ятрена хвороба, неймовірно важко було звикати до того, що конем і возом їздять інші люди, що він особисто не має права розпоряджатись ними, і головне, що все робилось навколо не так, як бажалося, все виходило не по його.

Трохи відпочивав думкою, коли приходив додому і завертав у хлів, де стояла лисуа. Він гладив корову, вносив їй свіжу підстилку, вичищав кізяки на день кілька разів, замивав боки, коли корова була вкачана. А потім брав рукою

за рік, стояв незнай скільки біля неї, прислухаючись до тихого, розмірного ремігання ситої корови. стояв зажурений, спантеличений усім тим новим, що накопалося, зламало звичний уклад життя. Згодом почав був обвикати, та несподівано трапилась така історія, що Сашків батько вирішив за краще наливати п'ятами і з того часу невідомо, де він вештався.

Було так. Голова артїлі Харченко вкупі з групою ліваків своїх поплічників — вирішив провести в життя надзвичайно революційну — як йому здавалося — ідею. На вузькій нараді своїх людей ухвалили: побудувати одну стайню для всіх коней, одну короварню на всіх корів, і свинарню для свиней. Коні були усупільнені при вступі до колгоспу, і їх звести в одну стайню не складало ніякісіньких труднощів. Гірше з коровами і свиньми. Їх ще треба усупільнювати. Щоб не відкласти справу в довгу скриню, вирішили усупільнити корови за 24 години.

Нарада скінчилася над вечір. Всі учасники наради розійшлися на кутки агітувати. Агітація була простіша простої, переконлива, впливова. Агітатори одержали конкретну директиву:

— Мені щоб не базікати, а діло робить. Вони несвідомі і можуть той... так ви не того. Корову за налігач і з двору...

Сутеніло, коли на подвір'я Сашкового батька зайшов „агітатор“. Він був наблизився до сінешних дверей, навіть простяг руку до клямки, а потім зупинився. Сашко саме сидів на старій залишайній колоді під коморою і приманював крихтами горобців. Побачивши дядька Савку, хотів попередити, що батька немає дома, але дядько Савка круто обернувся, пішов до хліва, де мати доїла корову. Зацікавлений Сашко побіг слідом і був свідком такої короткої розмови:

Дядько Савка: Здрастуй, Явдохо!

Мати: Добривечір, Сава Зосимович.

Дядько Савка: Доїш?

Мати: Та це ж як бачите.

Дядько Савка: Кінчай та прощайся з Лискою.

Мати: Ой!..

Дядько Савка: Хоч ой, хоч ай — бери Лиску за налігач і в колгосп.

Мати: Та що ж це таке?..

Дядько Савка: Ану мені без запитань. Начальство не любить запитань. Сказано — роби.

У матері з рук випала дійниця. Невеличка калюжа молока розпливлася білою плямою. Мати заплакала. Сашкові серце теж закипіло слізьми. Він схопився за материну спідницю, надувся, мов той гиндичок, і сердитим, злим поглядом колов дядька Савку.

Той, щоб не втратити своєї гідності начальника — мовчав, у дальші балачки і пояснення не вступав. Виняв з кишені

пачку дешевих цигарок, довго длубався в ній товстими пальцями, нарешті одну дістав, стукнув нею об долоню, і запалив. Закашлявся.

Мати примовляла, плакала гірко, надривно. У матері тряслись плечі і живіт від гіркого ридання. Сашко ніколи не бачив, щоб мати так плакала. Навіть тоді, коли вмерла маленька Віра від різачки. Тоді мати плакала, приказувала, стоячи біля маленької трунки, хитала непокритою головою і її довге волосся розсипалося по обважнілих плечах, її голосіння було чути далеко, воно наповнювало хату, здавалось, що то якась незнана і невідома птиця влетіла в хату і б'ється, кигиче. і голосному крикові її немає кінця.

Але Сашко сприймав це майже спокійно. Йому навіть смішно було слухати чудні слова матері, з якими вона зверталася до поживклої дитини.

Було тільки сумно. І смішно і сумно. А тепер боляче. До сліз боляче. До сліз, до зойку боляче було дивитися на материні сльози, на її тремтючі плечі, на згорблену постать. Сашко дивився то на матір, то на білу пляму молока, на дійницю і Лиску.

Жодного разу на дядька Савку не глянув, бо відчував, що коли гляне—не стерпить, стрибне до нього кішкою і не знай що зробить.

Дядько Савка плюнув собі під ноги, що визначило його надзвичайне незадоволення і промовивши:—Реві не реві, а Лиска щоб була в колгоспі,—пішов з хліва.

Мати аж поточилася. Схилилася на одвірок, її ридання шматувало маленьке Сашкове серце, він не витримав, сльози бризнули з очей, з перекривленого рота видерся голосний дитячий плач.

Прийшов батько. Навіть без пояснень він зрозумів, що кинуло сім'ю в такий жаль. Не сказавши жодного слова в утіху, він мовчки погладив Лиску, ляпнув кілька раз тихо її по спині і мовчки вийшов з хліва.

Сашко підняв з землі дійницю і намагався передати її матері. Мати, шарпнувши його, жалісливими словами:

— Навіщо вона, синку, тепер,—витерла передником зрошені сльозми очі і пішла в хату. Сашко залишився один. Він намагався усвідомити те, що трапилося, але не міг, бо свідомість не мирилася з тим, що їхню Лиску, Лиску, яка годувала їх молоком, що виросла з маленького нерозумного пустунчика на таку красиву велику корову—цю Лиску кудись заберуть. Це здавалося неймовірним, жакливим. І що більше думав Сашко, то болючіше робилося, і знову сльози накочувалися на очі.

У хаті мати сиділа на полу сумна, зажурена. Вона тоскно дивилась на маленьку Улю, що безтурботно копирсалася в якихось клаптах. Невеличкий каганчик блимав, скупе світло

падало на вбоге вбрання кімнати, скрадаючи злидні. Потворно велика тінь Сашкова, переломившись у кутку, відбилася на стіні. Та він не надовго затримав на ній свою увагу. Надійшов до вікна і притулювся обличчям до шибки. Бездумно дивився на двір. Знову бачив хлів, перед очима як жива стояла Лиска, згорблена мати засліпленими слізьми очима дивилась на Лиску, не бачучи її, і материні плечі дріжали від мовчазного гіркого ридання.

Невиразно далеке небо квітчалось мерехтливими зорями. Ось одна покотилася, прискорюючи свій льот і погасла. Сашко бездумно простежив за її швидким льотом і не питав як завжди: куди вона впала. Що там діється вгорі? Чому та летюча зірка не зустрінеться в путі з якоюсь іншою зіркою, що їх безліч розсипано в блакиті для Сашка.

Раптом Сашкову увагу прикували темні постаті двох людей, що ввійшли на подвір'я. В одній він пізнав батька, друга була невідома.

Батько і невідомий швидко пройшли двором до хліва. Постояли з хвилинку, радячись про щось. Потім невідомий залишився, а батько пішов до хати. Тихо грюкнули сінешні двері. Згодом жалібно зарипіли двері в чулан.

Сашка зацікавило, що ж то має робити батько в чулані, і чому він, з'явившись з сторонньою людиною, не прийшов з нею в хату? І що ж то за людина?

Він хутко одійшов од вікна і вийшов у сні. Двері в чулан були розчинені. Батько стояв серед чулана і, присвічуючи сірником, оглядав скісок. Цей скісок Сашко добре знає. Він не раз тримав його в руках. Темний, трохи заржавілий, замість колодки обмотаний туго ганчіркою, він був гострий, як бритва. Коли Сашко побачив скісок у батькових руках—дріж пройняв його маленьке, худе тіло. Він зрозумів, що надумав зробити батько. Обернувшись, Сашко прожогом улетів у хату і тримтячи, наче від лихоманки, сказав матері:

— Батько різатимуть Лиску—скісок уже взяли.

Мати мов би спросоня глянула на нього і спочатку нічого не відповіла. Тільки очі їй якось широко розкрилися, вона глянула на Сашка, потім заплющила очі, і знову глянула запитливо, злякано.

— Пішли різати—тихо скрикнув Сашко і кинувся з хати. Він не чув, як скрикнула мати, не бачив, як схопилася вона з полу, як бігла слідом за ним, сполотніла, простоволоса, захекана.

У хліві горів каганчик. Голубенко—місцевий перекупник, спекулянт—одв'язав корову і тримав її за роги. Батько слав корові під ноги свіжу жовту, як віск, солому.

— Оце буде твоя остання постіль,—глухо промовив батько, звертаючись до корови. Сашко з жахом дивився на це готування. Мати вхопилася руками за одвірок і тихо, з докором вимовила:

— Степане, що ти робиш?

Батько глянув на неї, якось жалісно блимнув очима і крізь зіплені зуби відповів.

— Ну, чого ти прийшла, Явдохо? Іди собі в хату. Чуєш, Явдохо, іди, без тебе сльози душать, як мотузка шию.

— А що це ти надумав, Степане? Бога бійся...

— Отже, отож — втрутився Голубенко, не даючи батькові відповісти на її запитання, — це ти вірно кажеш, кумо. (Мати йому кумою ніколи не була). Вірно, але віру цю ти береш не з того боку. Я теж кажу: бійся бога, Степане і себе пожа-лій. Що тобі дав колгосп? Нічого. А взяв у тебе? Узав коня, воза, все те, що ти придбав, а тепер і корову забирає. Корову, — радість твою і утіху. Забрав і спасибі не скаже. А хіба ти собі ворог? Чи ти, Петровна, ворог своїм дітям? Колгосп візьме корову за так, а я готівкою даю триста п'ятдесят. Це добра ціна. Нікому такої не платив. Бачу, що ви в скруті, що вас треба визволити — де мое не пропадало, думаю, визволю з біди людей. Послухайте, Петровно, кумо, ідіть відпочивайте, а ми наше чоловіче діло скінчимо одні...

— Не підую я і Лиску губить не дозволю, не дозволю, не дозволю, — вимовляла мати, підступаючи до корови.

— Не сердь мене, Явдохо — процідив крізь зуби батько, не сердь, іди собі в хату і Сашка забери.

Мати вагалася. Вона невідривно дивилася на Лиску, на червону міцну руку Голубенка, що наче прикипіла до круто-го, гострого рога. Було таке вражіння, що Голубенко, раз вхопившись за корову, не випустить її з своїх цупких, жила-вих рук. Так воно було й справді. Те, що потрапляло до рук цього спекулянта, ніяка сила не могла повернути. Це добре знала мати і в неї не то, що боротися за Лиску, а плакати вже не було сили. Схлипуючи, вона тихо обернулася, взяла Сашка за худі гострі плечі і, не то спираючись на нього, щоб не впасти, не то підтримуючи знесиленне тремтуче тіло хлопчика, повела його з хліва.

Уже дійшовши до порога, Сашко почув стогін тварини. Потім щось важко гупнуло на землю. Йому хотілось за-кричати щосили, закричати так, щоб розбудити усе село, щоб збіглися люди рятувати Лиску від злодійської руки Голубенка.

— Батько не винні, батько не винні — шептав він блідими губами. — То той душогуб примусив його підняти ножа на бідну Лиску...

Тиха, темна і тепла ніч дивилася на світ мільйонами світ-лих мерехтливих очей-зірок. Вона скувала сном село, під її темною покрівлею творилася одна з численних драм, коли розгублених і нестійких людей штовхали вороги на злочин. Не в однім хліві мукала в передсмертних корчах покір-на і довірлива худоба.

Голубенки шукали потрібних собі людей вкладали в їхні руки гострого ножа і, штовхаючи на злочин, нашіптували:— ріж: Ріж, бо все одно доведеться вести на загальну короварню. Не твоя буде— колгоспівська. Ріж. Ти нажив, ти й зводь його. Зводь до ноги. Я тобі готівкою даю. Ріж.

І гинула худоба, і наживалися Голубенки. Вони знали, що їхню пісню проспівано. Вони тепер, приховавши обріза—скерували свій удар на нищення поголів'я. І їм, Голубенкам, ретельно допомагали ті крутії, що думали перестрибнути через епоху, що намагалися усупільнювати все включно до курчати.

Так лягла Лиска під ножем на свою останню солом'яну постіль, послану дбайливою тремтячою рукою Сашкового батька.

Ранком знову прийшов дядько Савка. Прийшов, щоб виконати рішення голови артїлі, та було вже пізно. Закривавлена солома свідчила про нічний злочин. Батько вдосвіта дав матері сто корбованців, а решту сховав у кишеню. Він уперто дивився в підлогу і говорив чужим незнайомим голосом:

— Ти, Явдохо, той... Якнебудь. Я й шкірі не радий за те, що скоїв. Підбив анахтема. А тепер хоч сам під ножа лягай. Так ти той, а я згодом повернусь...

Він обернувся і наче чужий пішов з хати. Був прислав листа з Керчі з рибальської артїлі, але відтоді минуло вже багато часу.

Дядько Савка в той ранок брутально лаявся. Його лайка налила Сашкові серце, і він, змарнілий, приголомшений лежав нерухомо на полу, одвернувшись до білої стіни. Мати витягла зза пазухи сто карбованців і, наче боячись забруднити об них пальці—поспішно тицьнула гроші дядькові Савці.

Той сів до столу, послинив пальці і перелічив гроші.

— Розписку візьмеш у конторі. Та цим ти не одкупишся, Явдохо. Корову звели, так, думаєте, вас сто карбованців урятує? Куркулів підтримуєте? Мені щоб корова була.

А за тиждень після знаменної статті товариша Сталіна про запаморочення від успіхів—дядько Савка першим забрав з колгоспу свою телицю і намагався забрати коня, та йому не дали його. Згодом крутіїв судили за перекручення.

Сашкова розповідь була значно коротша. Я ловив уривки слів, фраз, незакінчених речень. По них я відновлював картину того, що було. Найімовірніше було так, як переказано вище. В різних не по дитячому словах Сашка я чув велику ненависть до душогуба Голубенка і велику любов та жаль до батька.

— А потім у тридцять другому році захворіла Улька. Лікар сказав матері, що треба її напувати молоком. А де ж узяти того молока? Це коли б була жива Лиска:

Приказували мати й плакали, і плакав я, а Уля питала: ну, чого ти, такий великий, а плачеш. Хіба і в тебе животик болить? У мене болить, а я бач не плачу.

4

В той день, як Сашко одержав незадовільно — він ще ранком прийшов у школу розстроєний. Звечора не втерпів і пішов у будинок колгоспника. В будинку були збори і голова колгоспу на зборах робив не раз уже чутий звіт про стан колгоспу. Передні ряди колгоспників сиділи тихо, мовчки, а подалі лузали насіння, вели голосні розмови, дівчата сміялися у відповідь на грубі дотепи хлопців. Сашко примостився біля музик. З усієї доповіді його найбільше зацікавило повідомлення голови про те, що найкращим колгоспникам ударникам будуть давати телички, бо так сказав тов. Сталін, щоб у кожного колгоспника була своя корова.

Прийшовши додому, Сашко довго роздягався, все мав намір щось спитати матір і не наслідкував. Лягаючи, все ж спитав:

— Мамо, а мамо—скажіть, хто в нас найкращий ударник?

— Де це в нас, у хаті? То мабуть ти—їсти, за доброго косаря їси.

— Та чого там у хаті—розсердився Сашко на материну шпичку—я питаю вас ділом. У колгоспі хто найкращий ударник?

— А звідки ж мені знати? То управа знає. Усі ударники, коли є що в місці.

— Ви знову своєї. Казали сьогодні на зборах, що найкращим ударникам теличок даватимуть... Може, й нам дадуть...

— Е, де, там сину...—зітхнула мати.—У нас сину робити немає кому. Одна я не перервусь. Коли б це ти дорослий був—тоді б може й заробив. А що я одна? І дома одна, і в колгоспі стошістдесят трудоднів находила... у людей є до півтисячі...

Сашко довго не міг заснути. Хотілося розгадати, кому ж саме дадуть теличок, хотілося зробити щось таке важливе, героїчне, щоб усі на нього дивилися з заздощами, щоб казали: ось наш найперший і найкращий ударник. Йому теличку в першу чергу.

А потім, коли згадав за Лиску—защеміло в грудях. Подумав:—Той же дядько Савка скаже.—„Та куди йому теличку? Свою корову зарізали, а тепер на теличку зазіхають? Не дати їм, бо заріжуть“...

Кімната здавалася задушливою. Сон тікав від Сашка похлилим зайцем. Прислухався, як мати важко зідхала, як щось часто і нерозбірливо скрикувала у вісні Улья.

Заснув майже перед світанком.

У школу йшов сумний, невеселий. Першим в школі зустрів Павла Мартищенка, клишового, задикуватого хлопця. Були дні, коли Сашко з ним товаришував, але і в ці дні

неполюбляв його, як хвалька і шибеника. Тепер Павло теж не стерпів і похвалився:

— Ага, а батько теличку одержують у колгоспі. Малюню-сіньку, червоненьку, ріжок ще немає, тільки гульки на лобі дві як твій ніс. А вам не буде телички, дають ударникам.

Сашко у відповідь штовхнув Павла в груди, аж поточився той, і пішов у клас. Його образило порівнення гульок на голові у теляти з його кирпатим носом. А ще болючіше було почути, що теличку одержують Мартищенки, а вони залишаються без корови.

Павло сів на сусідню парту і щоб відплатити Сашкові за штовхана, з призирством, голосно промовив:

— Теж мені штовхається, кирпа нещасна. Хоч лусни од заздрощів, а телички вам зась. „Думаєш, не знаємо, як ви Лиску свою звели?“.

Сашко нічого не відповів. Він навіть не глянув на хвалька. Хай собі меле клишоногий мірошник. Сашко з ним на дозвіллі поговорить. Але почуття образи не залишало його цілий день. Навчання не йшло на думку. Доки не знав про роздачу теличок — мало згадував про корову. Лиску забувати почав. А тепер з'явилося таке бажання мати на подвір'ї хоч малесеньке телятко, що затулило всі інші бажання і думки, які раніш рясно стигли в Сашковій голові.

— Ну, чим ми гірші від інших людей? — думає Сашко. Він не слухає вчительки, що вже котрий раз викликає його до дошки. Ну, чим ми гірші? Та батько корову звели — хай батько і відповідають. Мати заслужила, щоб їй дали теличку. Мати таки добре працювали в колгоспі... Це коли б був я хоч трішки більший — хіба так працював? Ого — я б за двох порався. Я б довів, що то значить ударництво. І то хіба влітку я мало колосків назбирав? Хіба погано завертав коней на пасовиську?.. Як не дадуть... Як не дадуть — вистигає нова думка в голові — напишу листа товаришеві Сталіну, напишу, що ми малі. Мати в нас одна. Хай напише, щоб і нам, як Мартищенкам, дали. Я ж її доглядатиму. Я ж її годуватиму і напуватиму. Товариш Сталін сказав, щоб усім було по корові. А ми як ті сироти...

Жаль Сашкові себе, жаль Ульки і матері. Він неодмінно вирішує написати листа. Неодмінно.

Вчителька зауважує і Сашко на якусь хвилину опановує себе. Він озирається навколо себе, дивиться на вчительку так, наче вперше її побачив, намагається зрозуміти, в чому річ, чого від нього вимагають.

В той день він одержав незадовільно. Воно сіло йому на серці, як іржа на залізі. Але не перекрило думок, що полонили всю його маленьку істоту. — Теличка була для нього тепер самим найдорожчим, найбажанішим з усього, що він тільки міг захотіти.

Прийшов додому роздратований, сумний. Гримнув на Ульку,

що була простягла рученята до торби з книжками. Посварився з матір'ю.

— У інших матері як матері, а в нас і сказати немає чого—бубонів він уперто наче сам до себе, але так, щоб і мати почула.—Клишоногий Мартищенко хвалиться... Я йому ще покажу, він знатиме, де горобці пасуться.

— Чого нам не дають телички?—поставив руба питання матері.—В ударники не хочете писатись, щоб заслужити...

— Ну, чого ти, синку, розходився—розігнула спину мати, глянула сину у вічі, а в самій сльози аж бренять.—І нас не окривдять... У Мартищенків є кому працювати... Ти підростеш—допоможеш мені. Кажуть люди, що всім допоможуть. І наш час прийде.

— Ждїть, прийде—відрубав і одвернувся до вікна. Мати зітхнула і пішла з хати. Улька залізла в куток і звідти сердито позирала на брата. Сашко дивився на розмальовану чударнацькими візерунками шибку.—Знову повернулася думка про листа товаришеві Сталіну. Неодмінно напишу—прошепотів і, приклавши пальця до холодної шибки, нашкрывав на сніжаному візерунку:

— Тов. Сталін, прохаю аби і нам дали хоч манесеньке теляточко.

Уже думка малювала подорож листа до далекої Москви. Ось товариш Сталін одержує його, читає і пише до Управи...

— Ти, що там довбеш? Шибку розбити хочеш?—суворо кидає мати від порога.

Сашкові рука звисла, наче перебита. Всі думки його такі прекрасні,—обсипаються, наче те пожовкле листя від подиху холодного осіннього вітру. Він крутнувся на одній нозі і, не сказавши жодного слова матері, пішов геть з хати. Грюкнув дверми спересердя, аж вікна застогнали. За ворітьми зустрів бригадира.

5^а

Був на вигоні, був у будинку колгоспника. Побачив Павла Мартищенка, але той уникає ближчої зустрічі.—Ходив один похнюплений, зосереджений, роздратований. Додому повертався, коли вже добре смеркло. Ішов, наче до чужої хати. Ноги підгиналися мов би пройшов десятки кілометрів по глибокому розсипчастому снігу. Біля воріт постояв хвилину з п'ять. Змерз. У хаті світилося. Це підбавили гасу в огонь.

— Отож,—сказав голосно і губи скривив, мов би вкусив чогось гіркого, чи кислого—коли треба мені уроку вчити—так лампу світить забороняють, кажуть, гасу немає. А то дивись як розкошують... Наче тобі свято яке...

Не встиг зачинити як слід сінешні двері—Улька кошеним вистригнула з хати. Розхристана, оченята з радості блищать, не стримає себе аж пританцьовує.

— Ага, ага — а в нас хтось є,—заляскотіла. Стій — стій не пустю в хату—угадай, хто в нас є...

Хотір сказати одчепись — та блискавкою війнула думка: — батько повернувся.

— Татко прийшли?—спитав і не знав, чи радіти, чи як тримати себе.

— Оті не вгадав, от і не вгадав. Ніколи в світі не вгадаєш,—ляскотіла Улья аж у вухах дзвенить. Виглянула мати теж усміхнена, наче помолоділа.

— Та йди-бо в хату, козеня, змерзнеш, знову бухикатимеш мені цілу ніч.—Ласкаво зауважила і до Сашка звернулася:— а ти теж десь блукаєш, ждемо, ждемо вечеряти, уже хотіли самі сідати до столу,—говорить мати і усміхається тою хорошою усмішкою, що нею вміє усміхатись тільки щаслива мати до любої дитини.

Сашко розгубився. Він не знає, що відповісти матері, чим пояснити радість Ульяки. Переступив поріг і одним поглядом оглянув кімнату. Крім матері та Ульяки нікого стороннього в хаті не було. Ворухнулося недобре почуття.—Пожартували... Але що за поганий жарт...

Улька дивиться на Сашка, ну просто тобі у вічі б'є її щира усмішка. Мати теж час від часу гляне на нього. Обличчя спокійне, навіть суворе, а очі усміхнені. Сашкові наче хто гострих гвіздків навбивав у нові башмаки, ноги пеком печуть, не встає. Вертить тонкою шиєю, вдесьте озираючи кімнату і не розуміє, в чому річ. Біля печі оберемок соломи. Мати з печі виймає горщик з борщем. На столі скатерть — стіл прибрано, як на свято. Уже рота розтулив Сашко, щоб спитати, що це вони витівають, чого глузують з нього — та цієї хвилини від полу гість подав голос. Він Сашкові здався кращим від найголоснішої гармонії в руках досвідченого майстра-музики — хоч і був далеко не музичний.

Сашка наче щось підкинуло. Затримуючи в грудях крик радості, він рвонувся вперед, до полу і там побачив на оберемку соломи рябе теля. Підбравши передні ноги, воно спокійненько лежало на соломі, байдуже позираючи перед себе, і мабуть не бачило схилоного, схвильованого Сашка, що стояв розгублений, усміхнений, щасливий. Всі неприємні переживання минулого дня відлетіли, як поганий сон.

— Дали!—скрикнув, наче не вірив, що це дійсно теля, що воно їхне, що це не жарт якийсь.

— Дали, синку, дали спасибі їм. Бригадир прийшов і каже:— Чого ж це ти, Явдохе Петровна, за коровою не йдеш?

— За якою коровою, питаю—(Сашко чує, як материн голос брентить від радісного хвилювання).—Управа визначила, каже, тобі кредит і вже телиця є—чи може тобі вожа непотрібна?

— Ніг не чула під собою як бігла. Оце, як бачиш, рябенька, дев'ятий місяць пішов...

Сашкові ніколи вечеря не здавалася такою смачною, як того вечора.

А коли лягли спати і Сашкові здалося, що всі поснули, він тихо і хутко зліз з печі додола.

Від вкна падало на долівку скупе, німічне світло хмарної зимової ночі.

Світла було недосить, щоб при ньому можна було щось побачити. Та цього й непотрібно було Сашкові. Хіба він не знає своєї хати? Чи може забув, де лежить ряба теличка?

Сторожко, щоб не розбудить матері, Сашко наблизився до теляти і сів біля нього. Гладив тихо рукою коротку шерсть, гладив круті боки, тонку шию. Намацав на голові дві невеличкі гульки, що позначали майбутні роги, і вже не сердило порівнення цих гульок з його кирпатим носом. Хотів був помацати очі теляті, щоб довідатись, чи спить воно заплющивши їх—та побоявся зненацька вштрикнути і зробити йому боляче. Схилився до тупенької морди. Намацав ніс—холодний, м'якенький, наче гумовий, схилився ще нижче, поцілував і засміявся радісним щасливим сміхом...

6

Він іде поруч мене, задоволений своїм великим щастям і своїми кудими лижвами. Його голос бренить, очі всміхнені, весь час позирають на мене. Від морозу і внутрішнього хвилювання обличчя почервоніло. Мене теж охоплює радість за цього юного лижвяра, за його матір і маленьку Улю, що нарешті діждалася телички.